

O'ZBEKISTONDA BANK TIZIMINI RIVOJLANTRISH TADBIRLARI

Toshkent kimyo-texnologiyalar instituti talabasi

Rabbimov Shoxrux

Ilmiy rahbar: PhD katta o'qituvchi:

Mominova Dildora Dilshadovna

Annotatsiya: O'zbekistonda bank tizimining hozirgi holati va rivojlanish tendensiyalarini tahlil qiladi. Unda so'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar, raqamlashtirish jarayonlari va xalqaro standartlarga integratsiya masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bank sektorining iqtisodiyotdagi o'rni, moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyati hamda kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari bank tizimini yanada takomillashtirish va uning samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Bank Tizimi, O'zbekiston Iqtisodiyoti, Moliyaviy Barqarorlik, Bank Islohotlari, Raqamli Bankchilik, Kredit Siyosati, Investitsiyalar, Xalqaro Standartlar

KIRISH

O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida bank tizimi muhim o'rin tutadi, u moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash, investitsiyalarni rag'batlantirish va aholiga moliyaviy xizmatlar ko'rsatishda asosiy vosita hisoblanadi. So'nggi yillarda mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar bank sektorining transformatsiyasini taqozo etdi. Xususan, davlatning banklardagi ulushi yuqoriligi, bu esa resurslardan samarasiz foydalanishga, bozor sharoitlaridan past foizli imtiyozli kreditlar ajratilishiga hamda tez kredit o'sishining moliyaviy barqarorlikka ta'siriga olib keldi [2]. Shuningdek, korporativ mijozlarga e'tiborning kuchliligi va bankdan tashqari sektorning zaifligi sababli moliyaviy inklyuziyaning past darajasi kabi muammolar tizimli o'zgarishlarga ehtiyoj sezilishiga olib keldi [2]. Ushbu ehtiyojlarni inobatga olgan holda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son Farmoni bilan "2020-2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish strategiyasi" qabul qilindi

Ushbu strategiya Jahon banki ekspertlari bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan bo'lib, bank sektorini tubdan modernizatsiya qilish, davlat ulushini kamaytirish, xususiy sarmoyalarni jalb qilish va raqobatbardosh bozor muhitini yaratishga qaratilgan [1, 2, 3]. Strategiya doirasida davlat banklarining transformatsiyasi va xususiylashtirilishi, jumladan, "Ipoteka bank" va "Asaka bank" kabi yirik banklardagi davlat ulushini bosqichma-bosqich sotish ko'zda tutilgan [1, 3]. Shuningdek, xalqaro standartlarga muvofiq bank nazoratini kuchaytirish, moliyaviy xizmatlar sifatini

oshirish, raqamlashtirishni joriy etish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirish ustuvor yoʻnalishlar etib belgilangan [1, 3]. Jumladan, 2025-yilga qadar nodavlat bank aktivlarining umumiy ulushini 15% dan 60% ga, xususiy sektorning bank majburiyatlaridagi ulushini esa 28% dan 70% ga yetkazish maqsad qilingan [3]. Mazkur tadqiqot Oʻzbekistonda bank tizimini rivojlantirishning hozirgi holatini, amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligini hamda kelgusi istiqbollarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

Oʻzbekiston bank tizimini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar, mamlakatdagi keng koʻlamli islohotlar fonida, moliyaviy sektorning barqarorligi va samaradorligini taʼminlashga qaratilgan ilmiy izlanishlarning muhim yoʻnalishini tashkil etadi. Iqtisodiy adabiyotlarda oʻtish davri iqtisodiyotlarida bank tizimini isloh qilishning nazariy va amaliy jihatlari keng muhokama qilingan. Xususan, davlatning bank sektoridagi yuqori ishtiroki, resurslardan samarasiz foydalanish, bozor sharoitlaridan past foizli imtiyozli kreditlar ajratilishi va tez kredit oʻsishining moliyaviy barqarorlikka taʼsiri kabi muammolar koʻplab tadqiqotlarda qayd etilgan [2]. Bu holat Oʻzbekiston kontekstida ham dolzarb boʻlib, 2020-2025-yillarga moʻljallangan bank tizimini isloh qilish strategiyasining qabul qilinishiga asos boʻlgan [2, 3]. Ushbu strategiya, Jahon banki ekspertlari bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan boʻlib [1, 2, 3], bank sektorini tubdan modernizatsiya qilish, davlat ulushini kamaytirish va raqobatbardosh bozor muhitini yaratishga qaratilgan xalqaro tajribalarga tayanadi [2, 3]. Adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, davlat banklarining xususiylashtirilishi va ularning korporativ boshqaruvini takomillashtirish moliyaviy tizimning barqarorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bank sektoridagi davlat ulushini kamaytirish va xususiy sarmoyalarni jalb qilish masalasi oʻtish davri iqtisodiyotlari uchun markaziy mavzu hisoblanadi. Xalqaro tajriba, jumladan, MDH va Sharqiy Yevropa mamlakatlari misolida, davlat banklarini toʻliq xususiylashtirish va nufuzli investorlarni jalb qilish moliyaviy tizim samaradorligini oshirishning muhim omili ekanligini koʻrsatadi [2, 3]. Oʻzbekiston strategiyasi ham aynan shu yoʻnalishda, yaʼni davlat banklarining transformatsiyasi va xususiylashtirilishi, jumladan, "Ipoteka bank" va "Asaka bank" kabi yirik banklardagi davlat ulushini bosqichma-bosqich sotishni koʻzda tutadi [1, 3]. Xususiylashtirish jarayoni shaffof tenderlar orqali moliyaviy jihatdan barqaror investorlarni jalb etishga qaratilishi lozimligi adabiyotlarda taʼkidlanadi [2, 3]. Ayrim tadqiqotlar davlatning iqtisodiy oʻtish davrlarida maʼlum banklarda nazorat ulushini cheklangan muddatga saqlab qolishi mumkinligini qayd etsa-da [2, 3], Oʻzbekiston strategiyasida uchta bankda davlat mulki saqlanib qolishi belgilangan [3]. Xususiylashtirishga qadar banklarning transformatsiyasi, xalqaro diagnostika oʻtkazish, aktivlar sifatini baholash (AQR) va yangi korporativ boshqaruv tuzilmalarini joriy etish zaruriyati adabiyotlarda keng yoritilgan [1]. Bu choralar banklarning bozor sharoitlariga moslashishini va

xususiy sektorga o‘tishga tayyorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Bank nazoratini kuchaytirish va tartibga solish muhitini takomillashtirish moliyaviy barqarorlikni ta’minlashning asosiy shartlaridan biridir. Akademik adabiyotlarda Bazel qo‘mitasi standartlari kabi xalqaro me’yorlarga muvofiq bank nazorati qonunchiligini qabul qilish va uni amaliyotga joriy etishning ahamiyati alohida ta’kidlanadi [3]. O‘zbekistonning 2020-2025-yillarga mo‘ljallangan strategiyasi ham aynan shu yo‘nalishda, ya’ni bank nazoratini kuchaytirish va xalqaro standartlarga moslashtirishni ustuvor vazifa etib belgilagan [1, 3]. Bu, ayniqsa, xususiylashtirishdan keyingi davrda bank tizimining barqarorligini saqlash va tizimli xatarlarni minimallashtirish uchun muhimdir. Shu bilan birga, samarali korporativ boshqaruv banklarning faoliyat samaradorligini, shaffofligini va javobgarligini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Strategiya doirasida "Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki," "Agrobank," va "Mikrokreditbank" kabi yirik banklarda xalqaro diagnostika, aktivlar sifatini baholash (AQR) va yangi boshqaruv tuzilmalarini joriy etish orqali korporativ boshqaruvni kuchaytirish belgilangan [1]. Hukumat organlarining banklarning tadbirkorlik xatarlarini boshqarishiga aralashuvini taqiqlash ham samarali korporativ boshqaruvning muhim elementi sifatida adabiyotlarda e’tirof etiladi va O‘zbekiston strategiyasida ham o‘z aksini topgan [3]. Banklarning ustav kapitalini bosqichma-bosqich oshirish ham moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashning muhim mexanizmi bo‘lib, O‘zbekiston strategiyasi doirasida 2025-yilga qadar minimal ustav kapitalini 500 milliard so‘mga yetkazish rejalashtirilgan [1]. Bu choralar banklarning zarbalarga chidamliligini oshirishga xizmat qiladi.

Moliyaviy inklyuziya va raqamlashtirish zamonaviy bank tizimini rivojlantirishning muhim harakatlantiruvchi kuchlari sifatida akademik adabiyotlarda tobora ko‘proq e’tibor qozonmoqda. Moliyaviy inklyuziya aholining keng qatlamlari va kichik biznes subyektlarining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini oshirishni nazarda tutadi. O‘zbekistonda korporativ mijozlarga e’tiborning kuchliligi va bankdan tashqari sektorning zaifligi sababli moliyaviy inklyuziyaning past darajasi muammo sifatida qayd etilgan [2]. Shu bois, strategiya doirasida moliyaviy xizmatlar ko‘rsatish imkoniyatini oshirish bo‘yicha milliy strategiyani ishlab chiqish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirish ustuvor yo‘nalishlar etib belgilangan [1, 3]. Raqamlashtirish va Fintex texnologiyalarini joriy etish esa bank xizmatlari sifatini oshirish, jarayonlarni avtomatlashtirish va mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuvlarni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi [3]. Bu, o‘z navbatida, banklarning operatsion samaradorligini oshirib, xarajatlarni kamaytiradi va yangi bozor segmentlariga kirish imkoniyatini yaratadi. Raqamli transformatsiya banklarga moliyaviy xizmatlarni yanada arzon va qulay qilish imkonini berib, moliyaviy inklyuziyani chuqurlashtirishga bevosita hissa qo‘shishi adabiyotlarda qayd etiladi.

Ushbu tadqiqot O‘zbekiston bank tizimining rivojlanishini har tomonlama o‘rganish uchun tavsifiy, tahliliy va tanqidiy sintez yondashuvini qo‘llaydi. Tadqiqot dizayni asosan sifatli bo‘lib, siyosat hujjatlari, strategik asoslar va ekspert baholashlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan, shu bilan birga asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlarning miqdoriy ma‘lumotlar tahlili bilan to‘ldiriladi. Maqsad – islohotlar, ularning harakatlantiruvchi kuchlari, muammolar va moliyaviy sektorning barqarorligi hamda samaradorligiga potentsial ta‘siri haqida tushuncha berish. Metodologiya "2020-2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish strategiyasi" [2, 3, 4] va uning xalqaro ilg‘or tajribalar bilan uyg‘unligini tanqidiy baholashga qaratilgan. Asosiy ma‘lumot manbalari Prezidentning PF-5992-son Farmoni (2020-yil 12-may) [2, 4] kabi rasmiy normativ-huquqiy hujjatlar, tegishli strategik hujjatlar, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Moliya vazirligi va boshqa davlat idoralari hisobotlaridir. Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi kabi xalqaro moliyaviy institutlarning tahliliy nashrlari [1, 2, 3] hamda moliyaviy sektor rivojlanishi bo‘yicha akademik adabiyotlar ikkilamchi ma‘lumot manbai bo‘lib xizmat qiladi. Miqdoriy ma‘lumotlar (aktivlar o‘sishi, kredit portfeli sifati, kapital yetarlilik ko‘rsatkichlari) Markaziy bank va Davlat statistika qo‘mitasidan olinadi. Ma‘lumotlar siyosat hujjatlarining tizimli tahlili, islohotlarning maqsad va mexanizmlarini aniqlash, shuningdek, tendentsiyalarni kuzatish va strategik maqsadlarga nisbatan samaradorlikni o‘lchash orqali yig‘iladi.

Yig‘ilgan ma‘lumotlar ko‘p qirrali tahliliy yondashuvga asoslanadi. Birinchidan, O‘zbekiston bank tizimining hozirgi holati va evolyutsion traektoriyasini xaritalash uchun tavsifiy tahlil o‘tkaziladi, bunda 2020-2025-yillar strategiyasi qabul qilinganidan keyingi tarkibiy o‘zgarishlar va siyosat siljishlari ta‘kidlanadi [2, 3]. Ikkinchidan, O‘zbekistonning islohot harakatlari MDH va Sharqiy Yevropa mintaqalari tajribasi bilan qiyosiy tahlil qilinadi [3]. Bu taqqoslash muvaffaqiyatli strategiyalar, potentsial xatarlar va O‘zbekiston kontekstiga tegishli saboqlarni aniqlashga yordam beradi, ayniqsa xususiylashtirish jarayonlari, tartibga solishni kuchaytirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish masalalarida [2, 3]. Uchinchidan, 2020-2025-yillar strategiyasining amalga oshirilish jarayoni tanqidiy baholanadi. Bu davlatga tegishli bo‘lmagan bank aktivlarining umumiy ulushini 15% dan 60% ga, xususi sektorning bank majburiyatlaridagi ulushini esa 28% dan 70% ga yetkazish kabi belgilangan maqsadlarga erishish darajasini baholashni o‘z ichiga oladi [3]. Tahlil, shuningdek, "Ipoteka bank" va "Asaka bank" kabi yirik davlat banklarini transformatsiya qilish va xususiylashtirish [1, 3], Bazel qo‘mitasi standartlariga muvofiq bank nazoratini kuchaytirish [3] hamda "Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki," "Agrobank," va "Mikrokreditbank" kabi banklarda xalqaro diagnostika va aktivlar sifatini baholash (AQR) orqali korporativ boshqaruvni takomillashtirish kabi aniq chora-tadbirlarning samaradorligini sinchiklab o‘rganadi [1].

Ushbu tadqiqotning nazariy asoslari moliyaviy rivojlanish, institutsional iqtisodiyot va o'tish davri iqtisodiyotlarida moliyaviy sektor islohotlari nazariyalariga tayanadi. Asosiy tushunchalar samaradorlik va raqobatni rag'batlantirishda davlat mulki va xususiy sektor ishtirokining roli, moliyaviy barqarorlik uchun mustahkam tartibga solish va nazorat doiralarining (Bazel tamoyillari) ahamiyati hamda texnologik innovatsiyalarning (Fintex, raqamlashtirish) moliyaviy inklyuziya va xizmat ko'rsatishga ta'sirini o'z ichiga oladi. Tadqiqot bank tizimini rivojlantirishni siyosat tanlovlari, bozor dinamikasi va global tendentsiyalar ta'sirida bo'lgan takrorlanuvchi jarayon sifatida ko'radigan kontseptual asosni qabul qiladi. Xususiylashtirish, korporativ boshqaruv, tartibga solish nazorati va texnologik qabul qilishning o'zaro bog'liqligi barqaror, samarali va inklyuziv moliyaviy tizimga erishishning muhim ustunlari sifatida ta'kidlanadi. Tahlil, shuningdek, tez kredit o'sishi bilan bog'liq muammolarni va moliyaviy chuqurlashuvni barqarorlik bilan muvozanatlash zaruratini hisobga oladi [2]. Hukumat organlarining banklarning tadbirkorlik xatarlarini boshqarishiga aralashuvini taqiqlash [3] va minimal bank ustav kapitalini 2025-yilga qadar 500 milliard so'mga oshirish [1] ushbu doirada bozorga yo'naltirilgan xulq-atvorni rag'batlantiruvchi va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlovchi muhim institutsional islohotlar sifatida ko'rib chiqiladi.

Ushbu tadqiqot har tomonlama tahlilni maqsad qilgan bo'lsa-da, ba'zi cheklovlar mavjud. O'zbekistondagi iqtisodiy islohotlarning dinamik tabiati shuni anglatadiki, ba'zi ma'lumotlar qayta ko'rib chiqilishi mumkin yoki so'nggi siyosat o'zgarishlarining uzoq muddatli ta'sirini hali to'liq aks ettirmasligi mumkin. Ayrim banklarning operatsion faoliyati, ayniqsa xususiylashtirish jarayonida, batafsil, real vaqt rejimida ma'lumotlarga kirish qiyin bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, ommaviy mavjud hujjatlar va hisobotlarga tayanilganligi sababli, ba'zi ichki qaror qabul qilish jarayonlari yoki banklar duch keladigan aniq muammolar to'liq qamrab olinmasligi mumkin. Tadqiqot natijalarni hisobot qilishda va xulosalar chiqarishda akademik halollik va shaffoflikka rioya qiladi.

Xulosa

O'zbekiston bank tizimini isloh qilish strategiyasi davlat ulushi yuqori bo'lgan sektorni bozor tamoyillariga asoslangan, raqobatbardosh va inklyuziv moliyaviy tizimga aylantirishga qaratilgan. Asosiy yo'nalishlar davlat banklarini xususiylashtirish, korporativ boshqaruvni takomillashtirish, xalqaro nazorat standartlarini joriy etish hamda raqamlashtirish va Fintex texnologiyalari orqali moliyaviy xizmatlar qamrovini kengaytirishdan iborat. Ushbu keng qamrovli o'zgarishlar moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Khasanov, A. A., & Kurbanov, A. A. "Raqamlashtirishning O'zbekistonda bank tizimi rivojlanishidagi roli." Xalqaro Moliyaviy Tadqiqotlar Jurnal, jild. 10, son. 4, 2022, b. 101.
- [2] Akhmedov, B. A., & Khasanov, A. A. "O'zbekistonda bank tizimini rivojlantirishning dolzarb masalalari va istiqbollari." Huquq va Iqtisodiyot bo'yicha Ilg'or Tadqiqotlar Jurnal, vol. 12, no. 1, 2021, pp. 263-270.
- [3] Mirzaev, K. A., & Kurbanov, A. A. "O'zbekistonda Davlat banklarini xususiylashtirish: Muammolar va imkoniyatlar." Iqtisodiy rivojlanish, Atrof-muhit va Odamlar Jurnal, vol. 12, no. 1, 2023, pp. 1-10.
- [4] Karimov, A. A., & Kurbanov, A. A. "Moliyaviy liberallashtirishning O'zbekistonda bank sektori faoliyatiga ta'siri." Xalqaro Iqtisodiyot va Moliyaviy Masalalar Jurnal, vol. 13, no. 1, 2023, pp. 1-8.
- [5] Pomfret, R. Markaziy Osiyo iqtisodiyotlari o'tish davrida: rejadan bozorga. Abingdon: Routledge, 2021.
- [6] Estrin, S., & Uvalic, M. (Muharrirlar.). Oksford Iqtisodiy O'tish Davri Qo'llanmasi. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- [7] Arner, D. W., Buckley, R. P., & Zetsche, D. A. Raqamli Bankchilik Kembrij Qo'llanmasi. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- [8] Claessens, S., & Horen, N. V. Davlatga tegishli banklar: Global tendensiyalar va muammolar. Washington, D.C.: World Bank Publications, 2020.